

KAY'LAR KABİLESİ HAKKINDA SİNOLOJİK MÜLÂHAZALAR

Prof. Dr. W. EBERHARD (Ankara)

1

Profesör F. Köprülü, birtakım Türk kabilelerinin etnoloji ve tarihini fevkalâde önemli birçok makalede tetkik etmiştir ¹. Böylece, Türkoloji araştırmalarının şimdiye kadar pek az önem verdiği bir sahaya ayak basmıştır. Bu araştırmalarında belli ki Profesör F. Köprülü, şu mütalâadan hareket etmektedir: Türk kavimlerinin teşkil ettiği cemaat içinde vukua gelen etnik, sosyal ve tarihi hadiseler, daima "Osmanlılar,, "Selçuklar,, gibi pek büyük vahdetlerden hareket edilince gerçekten kavranamaz. Bu büyük vahdetler, menşe ve kültürleri türlü türlü olan kabileleri siyasî bir vahdet haline getiren pek çok sayıda vetirelerin bir mahsulüdür. Münferit unsurları bilmeden, bütünün hakikî anlayışını elde etmek imkânsızdır. Bu faraziyenin doğruluğunu Profesör F. Köprülü'nün yazılarının teyit ettiği kanaatindeyim. Bununla beraber, önümüzde, Arapça, Farsça, Türkçe hatta Çince olmak üzere, henüz işlenmemiş daha pek çok kaynak bulunmaktadır.

Sinoloji araştırmaları da yavaş yavaş aynı nazariyeyi kabule mecbur olmuştur: Sinolojide de, görülmüştür ki Tobaların, Kitan'ların, Uygur'ların, hatta Hsiung-nu'ların ne gibi unsurlardan, hangi kabilelerden tereküp ettiklerini araştırmadan, bu büyük siyasî vahdetlerin gerçek bilgisine ulaşmak imkânsızdır. Sonra, meselâ, "Hsiung-nu'lar Türkdürler,, yahut buna benzer şeyler söylemenin yanlış olduğu da anlaşılmıştır. Bunun yerine şimdi şöyle denmektedir: Hsiung-nu'ların siyaset bakımından hâkim kabileleri olan Tu-ku ² kabilesi, bir Türk kabilesi idi ve bu kabile, tıpkı Cingiz kabilesinin Moğollara kendi damgasını vurmuş olması gibi, bütün vahdete kendi şahsiyetinin damgasını vurmuş-

¹ Bilhassa Belleten No. 28, sa. 219 - 303 ve Belleten No. 31, sa. 422 - 435.

² Bu kabile hakkında talebem Mustafa Köymen bir monografya yazmıştır (bk. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, cilt 3, sayı 1, 1944).

tur. Sonra şunu da ileri sürebiliriz: Hsiung-nu'lardan oldukları herhalde muhakkak olan aşağı yukarı yüz kabileden ³ mühim bir kısmı Türk idi, bazıları ise Türk değildi. Durum, diğerlerinde, Tobalar'da, Kitanlar'da da tamamen aynı idi: bunların hususiyetleri hakkında aydınlık elde etmek için, önceden münferit araştırmalarda bulunmaktığımız gerektir.

2

Profesör Köprülü, bahsi geçen makalelerinde bilhassa Kay'larla Kayı'lar kabileleriyle meşgul olmaktadır. Ben de bu mesele hakkında sinoloji bakımından birkaç mülâhazada bulunmak isterim.

Köprülü, Kayı ile Kay'ın aynı olduğuna dair Z. V. Togan'ın nazariyesini ⁴ reddetmektedir. Çin kaynaklarında Kayı'lara "Ch'i yen-t'e,, (telâffuz: Çi-yen-tı) demektedir (Hsin Yüan-shih 1—S. 6605 ca), bu da Kayat yahut Kıyat gibi bir cemi şekline tekabül eder. Bunun yanında Ch'i-yen ⁵, Chi-ya-t'e, Ch'i-yo-wen ⁶ şekilleri de görülmektedir.

Buna mukabil Kay'lara müttefikan "Hsi,, deniyor ⁷. Demek ki Çin kaynakları, bu iki kabileyi birbirinden ayırd etmektedirler. Kay = Hsi dil eşitliği iyice temellenmiş olup uzun zamandan beri teklif edilmektedir. Hsi'nin eski telâffuz şekli γ iei olup ⁸ Kay için kabul edilebilir bir muadildir. Kelimenin normal olarak manası "Köle,, dir ve kavim adıdır. Çok defa Çinliler, yabancı bir kavmi adlandırmak için kötü manalı bir yazı işareti kullanmışlardır.

³ Şimdiye kadar 19 eski kabile, bunlara ilâveten daha yeni birkaç kabile biliniyor.

⁴ Z. V. Togan: Moğollar, sa. 11.; karşılaştırınız «Doğu» No. 16-17 sa. 10-12.

⁵ Yüan - ch' ao pi - shih, fasıl 63 — Haenisch, Geheime Geschichte sa. 10.

⁶ Hsing sa. 25. b ile Hsin Yüan - shih 1 — S. 6605 ca.; Ch' i - yo - wen «resmi» yazılış telakki edilmektedir.

⁷ Parker: Thousand years of the Tartars, sa. 90, 150, 223, 233 bunlara «Ghay» diyor. Hiazinth ise, (1441) Giy; Minorsky de (Marvazî, sa. 97, haşiye 4) Kay diyor.

⁸ B. Karlgren: Analytic Dictionary, No. 126 ve B. Karlgren: Grammata Serica No. 876 d.

3

Hsi'lerin en eski tarihi oldukça karanlıktır. İsa'dan sonra 200 yılına doğru Pu-Hsi (Ayak-Hsi'si, belki: yaya olarak savaşan Hsi'ler demek olacak) lerin bir kabilesinin Çinde şimdiki Honan eyaletinde yaşamış olduğu iddea edilmektedir ⁹. Belki burada, eski 19 Hsiung-nu kabilesiyle beraber Çine göçmüş bir kabile bahse mevzudur.

Sonra, bütün Çin kaynakları, asıl Hsi'lerin cetlerinin, K'u-mo-Hsi'ler olduğunu iddia ederler. Bu K'u-mo-Hsi'ler, 388 yılı civarında Cenubu şarkî Mançuryası ile Şark Moğolistanında Toba'lar tarafından mağlup edilmişler ¹⁰. Bu muadelet tamamen kat'i olmakla beraber, doğruluğu hakkında epeyce işaret vardır: Evvelâ bütün Çin kaynaklarının birbirine uygun birinci elden hükümleri gelir; sonra, kaynaklar, her ikisini de "Shih-wei,-kavimleri denen kavimlerin etnik ve kültürek grupuna sokmaktadır. Bu kavimlere bugün umumi olarak İlk - Moğollar (yahut Er - Moğollar) diyoruz. Deniyor ki, Hsien-pi'ler, sonraları 3 gruba: Yü-wen, K'u-mo-Hsi ve Ch'i-tan (Kitân) gruplarına, ayrılmışlardır ¹¹. Yü-wen'lerin etnik bakımdan nereye mensup oldukları biraz şüphelidir. Kültür bakımından kuvvetli mikyasta Türkleşmişe benzerler ¹², Ch'i-tan'lara gelince, bunlar umumiyetle bugün İlk - Moğollardan telekki ediliyorlar. Denildiğine göre, K'u-mo-Hsi'lerin ülkesi, eski Ch'i-tan ülkesinin garbındaymış ¹³ ve bunlar birbirleriyle akraba imiş. Fakat T'ang Vekayinamelerine göre ¹⁴ Hsi'lerin ülkesi Kitan ülkesinin garbında, T'u-chüeh (Türk) lerin şarkında, yine Türk olan Hsi'lerin ¹⁵ cenubunda bulunuyordu. 30000 iyi askerleri olduğu söylenir; demek ki oldukça kuvvetli imişler.

Bu ve başka sebepler K'u-mo-Hsi'lerle Hsi'lerin birbirlerine pek yakın ve Hsi'lerin, K'u-mo-Hsi'lerin ahfadı olmalarını pek muhtemel kılmaktadır. Bunun aleyhine olarak şu nokta zikr edile-

⁹ Liao - shih 39 — sa. 5776 aa.

¹⁰ Pei - shih 94 — sa. 3034 bb.

¹¹ Liao - shih 63 — sa. 5808 db.

¹² W. Eberhard, Çin'in şimal komşuları, sa. 88-89.

¹³ Liao - shih 63 — sa. 5808 db.

¹⁴ Chiu T'ang - shu 199 b — 3619 aa.

¹⁵ Adı Çince de başka türlü yazılan bu kabile hakkında, karşılaştırınız: Çin'in şimal komşuları, sa. 75; bu kabile 12 inci asırda halâ mevcuttu.

bilir ki, Ta-Hsi adlı bir Toba kabilesi vardı, bu kabile de sonraları adını Hsi'ye çevirmiştir¹⁶. Aynı şey, Toba'ların Ho-hsi, P'u-hsi, T'u-hsi kabileleriyle de olmuş olabilir. Bununla beraber, Hsi'lerin, zikredilen Toba kabilelerinin birinden neşet etmiş olmaları pek muhtemel görünmüyor. Bilâkis, bu kabilelerin, Çinileştikleri ve soyadı aldıkları sırada Hsi soyadını almış ve bu adı, kabile adı olarak kullanmamış oldukları zannı uyandırıyor.

K'u-mo-Hsi'lerin tarihi ve kültürü hakkında başka yerde yeter miktarda malzeme topladım. Bunlar 388 yılında ilk defa olarak Toba'lar tarafından mağlup edildiler¹⁰; Ti-tou-yü'ler kabilelerinden korkularından, 480 yılında kısmen Toba'lara¹⁷ teslim oldular, 550 senesi civarında 5 kabileye ayrıldılar, ki bu kabilelerin adları zikir edilmektedir¹⁸. 500 yılına doğru bunlar arasında en kudretli sülâle, A-hui'lere mensup bir klandır¹⁹; bunun hakkında başka hiçbir şey bilinmemektedir. Bunlar 532 ye kadar Toba'lara haraç göndermişlerdir.

4

Kültürleri bakımından, Hsi'ler, keçe çadırlarda yaşayan, arabalardan kaleler inşa eden, ve umumiyetle Türklere medeniyetleri oldukça benziyen göçebelerdi²⁰. Çin vekayinamelerinde "serkerde,, diye adlandırılan önderleri T'ang devrinde Han lâkabını taşırlardı²¹; 6 ıncı asırda yaşamış olan 5 adetteki eski kabilelerinin her biri bir Tegin'in emri altında idi²². Bu gösterir ki, Hsiler, Orta Asyada bulunan başka birçok kavimler gibi, Türk titülâtürünü kabul etmişlerdi. Hsi'ler at, sığır, koyun yetiştirirlerdi; bir de domuz beslerlerdi²³ ve bu noktada, hiçbir vakit domuz beslemeyen Türklere ayrılırlardı. Bundan başka, iyi avcı imiş-

¹⁶ Hsing, sa. 39 c.

¹⁷ Pei - shih 94 — sa. 3034 bb.

¹⁸ Pei - shih 94 — sa. 3034 bb.

¹⁹ Pei - shih 94 — sa. 3034 bb. Bundan başka, karşılaştırınız: K' u - mo - Hsi-ler hakkında: Çin'in şimal komşuları sa. 57-8 (mufassaldır).

²⁰ Chiu - T' ang - shu 159 b — 3619 aa.

²¹ Liao - shih 85 : K'o-han.

²² Chiu - T' ang shu 199 b — sa. 3619 aa.

²³ Pei - shih 94 — sa. 3034 bb.

ler²⁴. Hsi'ler, herhalde daha sonraları muhakkak olmak üzere, darı ekmişlerdir²⁵.

Dilleri, Kitan'larınkinin tam eşi²⁶ ve Shih-wei'lerinkinin hemen hemen eşidir²⁷. Bu iki nokta, Hsi'lerde hâkim tabakanın Moğol menşeli olduğu hakkındaki nazariyemizi isbat eder.

Hsi'ler birtakım kabilelere ayrılmışlardır. İsa'dan sonra 550 senesine doğru eski 5 kabilenin adları şunlardır: Ju-ho-chu, Mo-ho-fu, Ch'i-ku, Mu-k'un ve Shih-tê²⁸. Sonraları, bu kabilelerden hiçbirisi tekrar görülmemektedir. Esasen kabilelerin tarihi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Mo-ho-fu kabile adı bir "Bagatur,, a dayanıra benziyor. 10 uncu asra ait kabile taksimatından ileride bahsedeceğiz. Yalnız şu kadar söyleyelim ki, bu muahhar "kabile,,ler, tam manasiyle kabile olmayıp askerî vahdetlerdir. Hsi'ler, Hsi dağında yaşarlardı²⁹, bu dağın onlar için kutlu olması muhtemeldir, çünkü bir adamın babasını oraya taşıtıp gömdürdüğü rivayet olunmaktadır³⁰. Bu gibi kutsal ölü dağları Kitanlarca'da malûmdur. Dağın şark Moğolistanı ile cenubu şarkı Mançuryası arasında bir yerde bulunması lâzım gelir. Bundan başka, Hsi'lerin anayurdu olarak, bugünkü Çahar muntkasında yani gene şarkı Moğolistanda bulunan eski Nü-ch'i-hsien ülkesi zikredilmektedir³¹.

600 yılından önceki devri mevzuu bahis ettik, aşağıdaki satırlarda Hsi'lerin 600 den 1200 e kadarki tarihi kısaca anlatılacaktır.

5

600 senesi civarında Hsi'ler hâlâ Kitan'ların garbında yaşıyorlar³², ve bunlarla şiddetli savaşımlara girişiyorlar³⁴. Kitan'

²⁴ yukarıki eser.

²⁵ Liao - shih 69 — sa 5816 bb (Miladî 985 yılı için).

²⁶ Liao - shih 73 — sa 5824 ca.

²⁷ Liao - shih 116 — sa 5849 ab.

²⁸ Pei - shih 94 — sa 3034 bb.

²⁹ Liao - shih 96 — sa 5838 db.

³⁰ Liao - shih 82 — sa 5830 cb.

³¹ Liao - shih 39 — sa 5776 bb.

³² Liao - shih 63 — sa 5809 ab.

³³ Liao - shih 63 — sa 5809 ab - ba.

³⁴ Liao - shih 37 — sa 5773 aa.

ların kendileri, prens sülâleleri Ta-ho'ların, Hsi'leri mağlup ettiğini ve 629 da ülkelerini kendi hakimiyetleri altına aldığını iddia etmektedirler³⁵, 618 den az sonra, Hsi'ler Çinlilere haraç vermişlerdir³⁶, demek ki bunlar himaye edilmek ihtiyacını duymuş olacaklar. 648 de Hsi'lerin K'o-tu adlı bir serkerdesi, Çin'liler taraftarına geçmiştir³⁷. Bundan sonra, 696 ya kadar, Kuang-ning ülkesi, Hsi ile Kitan arasında sınır ülkeyi teşkil etmiştir³⁸. Kuang-ning, şimdiki Çahar eyaletinin Hsüan-te ülkesine yakın, yani şark Moğolistanında bulunmaktadır. 710 da Hsi'lerin Li Ta-fu adlı bir önderi, Çine haraç göndermiştir³⁹. Li Ta-fu adı Çince'dir. Çinliler, Hsi'lerin önderlerine Li soyadını vermişlerdi. 712 de Hsi'lere saldırıyor fakat mağlup oluyorlardı⁴⁰. 715 de aynı Li Ta-fu Çine bir elçi heyeti gönderiyor ve boyun eğmek istiyor⁴¹. Neticede müzakereler oluyor ve Li Ta-fu, imparatoru sarayında ziyaret ediyor (717)⁴². 720 de Li Ta-fu, Kitan'lara karşı savaşta ölüyor, erkek kardeşi Li Lu-su yerine geçiyor ve 722 de Çin imparatorluk sarayını ziyaret ediyor⁴³.

Demekki Hsi'ler, T'ang devrinin birinci kısmında Çin'e tabi durumdadırlar. Onlardan bazı kısımlar da 644 te Çin'lilerle birlikte Kora'ya karşı sefere çıkmışlardır⁴⁴. Bununla beraber, aradaki tabiiyet bağı 730 a kadar gevşekti. O zamanlar Hsi'lerin bir kısmı T'u-chüeh'ler tarafına geçti ve Li Tu-su kaçtı. Bunun üzerine Çinliler harp açtılar ve Hsi'lerden bazı kısımları yeniden Çin tabası olmaya mecbur kıldılar⁴⁵. Mağlup edilmiş olan önderler arasında bir de Li-shih adında biri vardı⁴⁶; bunun hakkında başka

³⁵ Liao - shih 37 — sa 5773 ca.

³⁶ Chiu - T'ang - shu 199 b — sa 3618 aa.

³⁷ Liao - shih 39 — sa 5777 aa ve Chiu T'ang - shu 199 b — sa 3619 aa. O zamanlar, Hsi'lerin önderine Çince Li soyadını vermişlerdir. K'o - tu'ya 656 da Çince başka bir şeref unvanı verilmiştir.

³⁸ Liao - shih 40 — sa 5777 db.

³⁹ Chiu T'ang - shu 199 b — sa 3619 aa.

⁴⁰ Chiu - T'ang - shu 199 b - sa 3619 ab.

⁴¹ Yukarıki eser.

⁴² keza.

⁴³ keza.

⁴⁴ Liao - shih 63 — 5809 ba.

⁴⁵ Chiu - T'ang - shu 199 b — sa 3619 ab.

⁴⁶ yukarıki eser.

hiç bilgi yoktur. Bu zamanlara doğru, Hsi'ler bugünkü Hopei eyaletinin şimalinde, Liu - ch'eng sahasını işgal ettiler ⁴⁷. Bu sıralarda Kitan'lardan bazı kısımlar ve bu arada onların hükümdar ailesi, Hsi'lere tâbi idiler ⁴⁸. Bu zamandan itibaren Hsi'ler Yü - chou' da da yaşamaktadırlar ⁴⁹; burası, Jehol eyaletinde bu günkü Ling-yüan - hsien'e tekabül etmektedir. 746 senesindeki krallarının adı bildirilmektedir : Sa - ku. Bu kıral, Çin'e haraç göndermeye devam etmiştir ⁵⁰. 778 de, Hsi-ler Shih-wei'lerle birlikte Çin'e karşı savaşmışlar ⁵¹, 795 te aynı düşmana karşı aynı müttefikle gene savaşmışlardır. Nihayet 806 da Hsi'lerin önderi Çin sarayına gelmiştir ⁵². Bu önderin, 808 de Hsi'lerin önderi sıfatıyla bir Çin ünvanı almış olan So - ti olması muhtemeldir ⁵³. 713 te Hsi-lerin önderi tekrar Çin sarayını ziyaret etmiş, bunun üzerine de bir kaç kere haraç gönderilmiştir ⁵⁴. Bu devir aşağı yukarı 850 de kapanmaktadır. Çin, o zaman, büyük iç karışıklıklar yüzünden kudretten düşmüş durumdaydı. Hsi'ler, zaten gevşek olan tabiiyet bağlarını bu sıralarda kesiyorlar. Fakat bununla istiklâlleri de sona eriyor, çünkü bu andan itibaren, Kitan'lar, Çinlilerden çok daha yaman bir düşman olarak karşularına çıkıyor. 860 senesine doğru, Kitan'lar, Hsi'lere olan tabiiyetlerinden kurtulmak için yeter derecede kuvvet kazanmışlardı ⁵⁵. 885 yılında onları mağlup ediyor, kısmen de boyunduruk altına alıyorlar ⁵⁶. Boyunduruk altına alınan Hsi'ler, P'i - p'a nehrinin kenarına yerleştiriliyor ⁵⁷; bu nehrin nerede bulunduğunu, elimdeki vasıtalarla tesbit edemiyeceğim.

Liao hükümdarı T'ai-tsu'nun saltanatında savaşlar devam ediyor. Bir kere, Hsi'lerden 7000 aile esir ediliyor ve Jao-lo ile Ch'ing-ho'ya yerleştiriliyor. Bu esirler Hsi'lerin Tieh-la kabilesini teşkil

⁴⁷ Liao - shih 39 — sa 5776 ca.

⁴⁸ Liao - shih 63 — sa 5809 ca. - Daha önce, 700 yılına doğru, Hsi'ler bir defa Çinlilerle birlikte Kitan'lara karşı sefere çıkmışlardı (Liao - shih 63 — sa 5809 bb).

⁴⁹ Liao - shih 39 — sa 5776 ca.

⁵⁰ Chiu T'ang - shu 199 b — sa 3619 ba.

⁵¹ Yukarıki eser.

⁵² Keza. ⁵³ keza. ⁵⁴ keza.

⁵⁵ Liao - shih 39 — sa 5776 aa.

⁵⁶ Liao - shih 63 — sa 5809 cb.

⁵⁷ Liao - shih 39 — sa 5776 ba.

etmek üzere bir grup halinde toplattırılmışlardır ⁵⁸. Bu yerler, Jehol eyaletinde Ch'ih-feng-hsien'de bulunmaktadır. Yeni teşkil olunmuş kabileler hakkında aşağıya bakınız. "Dağların şimalinde,, ki Hsi'ler 906 yılında mağlup ediliyorlar ⁵⁹. Aynı sene, Hsi'ler, Türk Hsi'lerle birlikte (bakınız, yukarıya) yeniden mağlup ediliyorlar ⁶⁰. Mağlup edilmiş bir Hsi önderi, adıyla anılmaktadır: Hsia-la-ko ⁶¹. O zaman mağlup olan başka bir önderin adı da Shu-li'dir ⁶². Başka yerlerde Hsia-li-chung hatta yalnız Hsia-li diye adlandırılan Hsia-la-ko, T'u-lü-pu kabilesinde bir Kitan ailesi olan Yeh-lü ailesine mensuptu ve o zamanlar "6 Hsi,, nin başı idi. Ondan sonra, Yeh-lü Ti-la önder olarak zikredilmektedir. Bu Yeh-lü Ti-la, Yao-lien'lerin bir Hanın oğlu idi; Yao-lien'ler de Kitan'ların eski bir önder sülâlesidir ⁶⁵. Bu haberler gösteriyor ki 900 yılı civarında Hsi'ler üzerine, artık menşe bakımından Hsi'lerden olmayıp Kitan'lar tarafından tayin edilen Han'lar hüküm sürüyorlardı. Bu sonra da böyle kalmıştır. Önceleri, Kitan'ların tayin ettikleri bu önderler, bir Kitan unvanı olan T'u-li unvanını almışlardır ⁶⁶. Daha sonra, bunlara kiral yahut da büyük kiral denmiştir. 6 Hsi'ler, daha 907 den önce zikredilmektedirler ⁶⁷, bu gösterir ki daha o zamanda Hsi'ler (tam manasiyle kabile demek olmanın) 6 gruba ayrılıyorlardı. Böyle 6 gruba ayrılış, uzun zaman bakı kalmıştır. Hsi'lerin istiklallerini kaybettikleri bu büyük savaşlarda, Hsi'lerin bir kiralı bir kaç bin çadırı garba çekiliyor ve kendisini Wei-chou sahasında müstakil kiral olarak ilân ediyor ⁶⁸. Bu kiralın adı Ch'ü-chu idi ⁶⁹. Wei-chou bugünkü Çahar da kâindir. 910 senesinde, başka Hsi'ler ve bunlar arasında Wu-ma-shan-Hsi (yani yağız atın dağının Hsi'si ⁷⁰) kabilesi, mağlup edilmişlerdir; bunlar Kitan'lara

⁵⁸ Liao - shih 1 — sa 5738 ba.

⁵⁹ Liao - shih 1 — sa 5738 ba.

⁶⁰ Liao - shih 1 — sa 5738 bb.

⁶¹ Liao - shih 1 — sa 5738 ba.

⁶² Liao - shih 73 — sa 5824 ca.

⁶³ Liao - shih 73 — sa 5825 ab.

⁶⁴ Liao - shih 74 — sa 5825 ba.

⁶⁵ Liao - shih 74 — sa 5825 ba.

⁶⁶ Liao - shih 116 — sa 5851 ca.

⁶⁷ Liao - shih 1 — sa 5738 ba.

⁶⁸ Liao - shih 41 — sa 5778 cb.

⁶⁹ Liao - shih 41. ⁷⁰ Liao - shih 69 — sa 5815 da.

karşı ayaklanmışlardı⁷¹. Nihayet 911 de şark ve garp Hsi'leri mağlûp edilmiş⁷² ve bütün memleketleri işgal olunmuştur. Hsi'lerin bir kralı 913 te hal edilmiş ve adamları muhtelif Kitan ordularına tevzi olunmuştur. Bu, Hsi'lerin etnik bakımdan daha fazla dağılmış olduklarını gösterir⁷³.

6

922-23 seneleri, istiklâllerini kaybetmiş olan Hsi'lerin, Kitan'lar tarafından yeniden teşkilâtlandırıldıklarını gösterir. 300 ölü veren bir savaştan sonra, Hu-sun-Hsi kabilesinin geri kalan Hsi'leri yeni bir askerî birlik halinde: To-wei kabilesi (ki To-kui yahut To-kuai gibi de yazılır) olarak toplanmıştır⁷⁴. Başka Hsi'ler de İ-shih-Ao-wei kabilesi adı altında toplanmışlardır⁷⁵. Yine başka Hsi'ler de Chü-t'e Ao-wei⁷⁶, T'u-lu, Nieh-li ve Ao-wei⁷⁷ olmuşlardır. Bundan böyle bütün Hsi'lerde şu altı kabile vardır:

a) Yao-li	b) Po-te	c) Ao-li
d) Mei-chih	e) Ch'u-li	f) To-kui

Bunlar Liao (Kitan) ların imparatorluk sarayında bir "Hsi-kıralığı dairesi,, (Hsi-Wang-fu) nin emri altındadır. 983 yılından sonra da Ao-li, Mei-chih ve To-kui adlı 3 küçük grup, bir tek grup halinde toplanıyor, buna karşılık büyücek bir grup da 6 kabile teşkil edecek surette ayrılıyor⁷⁸. Hsi'lerin ilk kralı P'o-lu-en adlı biridir (922 den itibaren).

Bunlar ne neviden kabile adlarıdır?. T'ang zamanına ait en eski 5 kabile hakkında, evvelce dendiği gibi, hiç bir şey bilmiyoruz. 922 den evvelki kabile olarak şunlar zikredilmektedirler:

a) *Tieh-la (-ko)-Hsi*. Tieh-la, Kitan'ların ilk hükümdarlarının kardeşinin adıdır, üstelik bir Kitan kabilesinin ismidir⁷⁹. Bu kabîle de Tieh-la'lar kabilesine mensuptur.

⁷¹ Liao - shih 1 — sa 5738 ca.

⁷² Liao - shih 1 — sa 5738 ca ;34 — sa 5769 ab ; 69 = sa 5815 db.

⁷³ Liao - shih 1 — sa 5738 cb.

⁷⁴ Liao - shih 69 — sa 5816 aa ; 2 - sa. 5739 da ; 116.

⁷⁵ Liao - shih 33 — 5768 ca.

⁷⁶ Liao - shih 33 — 5768 ca.

⁷⁷ Liao - shih 69 — 5815 db.

⁷⁸ Liao - shih 33 — 5768 bb.

⁷⁹ Liao - shih 1 - Liao - shih 32. Bu kabileden Yeh-lü-kuan-la adında bir adam zikredilmektedir (Liao - shih 94 - 5837 bb).

b) *Wu-ma-shan-Hsi*, (Yağız atın dağının Hsi'si): Bunlar hakkında bir şey bilinmiyor. 922 de ortadan kayboluyorlar ⁸³.

c) *Wu-ku Hsi*: Wu-ku, çok zikri geçen bir kabilenin adıdır. Bu Hsi'ler demek ki bu kabileye tabidirler. Bunlar 921-23 te T'u-lu, Nieh-li ve Ao-wei kabilelerine ayrılmışlardır.

d) *Sa-li-ko*: T'an-chou'da yaşayan bir kabiledir ⁸¹. T'an-chou iç Moğollistandadır.

e) *Yao-chieh*: Yao-kua'nın daha iyi bir yazılma tarzı olsa gerek. Bu ad altında sık sık zikredilirler. Sa-li-ko'larla birlikte yaşarlardı ⁸².

Şimdi 922-23 ten sonraki yeni kabilelere geçelim:

a) *Yao-li*: Bu ad, herhalde Kitan'ların bir önder sülâlesi olan Yao-lien'lerin adıdır. Bu Hsi'ler, demek ki, Kitan kabilesine tabi imişe benziyor.

b) *Po-te*: sık sık zikredilir, fakat haklarında kati haber yoktur.

c) *Ao-li*: Ao-li'lerin bazı kısımları da 1003 senesinde müstakildirler ⁸³. Bu yılda haraç getirmişlerdir. Fakat aynı metinde başka yerde Ao-li-mi zikredildiğinden ⁸⁴, asıl adlarının Ao-li-mi olması geektir. Ao-li-mi Kitan'ların yakınında bir ülke idi. Senelik haraç, 6000 at ile ⁸⁵ kürk ⁸⁶ idi. Demek oluyor ki bu Hsi kabilesi de evvelce müstakil olan, sonra da müstakil kalan bir Hsi memtekentinin adını almıştır.

d) *Mei-chih*: fazla hiç bir şey bilinmiyor.

e) *Ch'u-li*: fazla hiç bir şey bilinmiyor.

f) *To-kui*: yukarıya bakınız.

g) *Ch'ü-t'e Ao-Wei-Hsi*: *Ch'ü-t'e*'ler müstakil bir kabile idiler ⁸⁷, önderleri Kitan'larda da çok kullanılan Hsiao soyadını kullanmakta idiler ⁸⁸. Demek ki bu Hsi'ler, Kitan'ların *Ch'ü-t'e* kabilesine tabidiler.

⁸⁰ Liao - shih 36 : sa 5772 aa.

⁸¹ Liao - shih 33.

⁸² Liao - shih 33,35,46.

⁸³ Liao - shih 69 : sa5816 db.

⁸⁴ Liao - shih 70 : sa 5819 da.

⁸⁵ Liao - shih 60.

⁸⁶ Liao - shih 16.

⁸⁷ Liao - shih 96.

⁸⁸ Liao - shih 33 : sa 5768 ca ; Liao - shih 35; Liao - shih 46.

h) *İ-shih Ao-wei-Hsi*: İ-shih, Kitan'ların bir kabilesidir. Demek oluyor ki bu kabile, Kitan'lardan İ-shih kabilesine tabidir. İ-shih-Ao-wei'ler (yahut Ao-kui'ler) 985 yılında bir kere daha zikredilmektedirler, ve darılarını vaktinde hasad etmedikleri söylenmektedir ⁸⁹.

i) *T'u-lu*: Nieh-la'larla birlikte Yü-ku-li kabilesinin 600 esir ailesinden teşekkül etmişlerdir ⁹⁰.

k) *Nieh-li*: Başka yazma tarzı da Nieh-la'dır. Yü-ku-li'lere mensup kimselerle teşekkül etmiştir.

l) *Ao-wei*: Bu kabilenin nereye mensup olduğu hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Kabile 1031 senesinde, önderlerinin Kitan sarayında bir mansaba tayini münasebetiyle, zikredilmektedir ⁹¹.

Alınan intibaa bakılırsa, eski Hsi kabileleri 922-23 te parçalanmış ve muhtelif Kitan kabilelerine tâbi kılınmışa benziyorlar. Yalnız sarayda bulunan Hsi'ler Hsi kiralık dairesine mensupturlar. Burada birtakım başka unvan ve rütbeler daha vardı. *Liu-kua* (yahut Liu-chua), "6 bölük,, (bölük burada yüz kişilik bir birlik mânası-nadır) demektir; bu unvan, bir Hsi asker birliğinin adı idi ⁹². Hsien-li-ta-lan, Kitan'ların "Ta-lin,, unvanına muadil, başka bir unvandı ⁹³. T'u-li, Hsi'lerin talf bir önderinin unvanı idi ⁹⁴. Sarayda yaşayan Hsi'lerle ⁹⁵, muhtelif kabilelere ayrılmış olan Hsilerin ⁹⁶ yanında, "ev kölesi,, ⁹⁷ olarak, yani muhtelif Kitan'ların yanında hizmetçi olarak çalışan Hsi'ler vardı. Saraydaki Hsi'ler, görünüşe göre, İmparatora avlarda yardım eden bir avcu kıtası teşkil ediyorlardı ⁹⁸.

Yeni teşkilâtlanmış olan Hsi'lerin, demek oluyor ki, kırılları vardı. Aşağıya, kırılların bir listesini, çıkarabildiğim kadar, yazıyorum :

⁸⁹ Liao - shih 69 : 5816 bb ve Liao - shih 59. Sonra Liao - shih 46 : 5789 ca.

⁹⁰ Liao - shih 33 : 5768 cb.

⁹¹ Liao - shih 18 : 5754 db.

⁹² Liao - shih 116 : 5851 ea.

⁹³ Liao - shih 116 : 5851 aa.

⁹⁴ Liao - shih 116 : 5851 cb.

⁹⁵ Liao - shih 35 : 5770 bb.

⁹⁶ Liao - shih 32 : 5767 cb.

⁹⁷ Liao - shih 96 : 5838 db ; kiralık dairesinin teşkilâtı hakkında, karşılaştırmamız : Liao - shih 46 : 5789 bb (muvassal).

⁹⁸ Liao - shih 96 : 5838 da.

- 1.) 922: P'o-lu-en.
- 2.) 940 dan itibaren: Lao-ku-ning ⁹⁹.
- 3.) 979 civarında: Fu-chih ¹⁰⁰.
- 4.) 983 ten önce: Ho-shu-nu ¹⁰¹.
- 5.) 983: Ch'ou-ning ¹⁰², Ch'u-pu-ning şeklinde de yazılır ¹⁰³.
- 6.) 994: Hsiao Kuan-yin-nu ¹⁰⁴. Bu kiral, T'a-ho adında 922 den evvelki bir Hsi kralının ahfadındandır. 1001 de bir kere daha zikredilmektedir:
- 7.) 1014: T'i-li-nu ¹⁰⁶.
- 8.) 1029 civarı: Hsiao P'u-nu ¹⁰⁷. Ondan evvel, 1020 senesinde Nieh-li adında bir adam Hsi kralının baş muhafızı olarak zikredilmektedir ¹⁰⁸. Hsiao P'u-nu, yukarıda adı geçen kiral Ch'u-pu-ning'in ahfadındandı. İlk defa 1012 tarihinde nasb edildi, sonra cezalandırıldı, kızgın demirle imlendi ve sürgüne gönderildi; fakat yeniden yükseltildi ¹⁰⁹. 1037 senesine doğru ikinci defa olarak Hsi kralı oldu ¹¹⁰.
- 9.) 1046: Hsiao Kao-liu ¹¹¹. Başka yerde adı Hsiao Kao-chiu olarak geçmektedir; karısı, Kitan imparatoru Sheng-tsu'nun kızı idi ¹¹². Hangi kabileye mensup olduğu hakkında hiçbir şey bilinmiyor.
- 10.) Hsiao P'u-nu, 1047 de üçüncü defa Hsi kralı olmuştur ¹¹³.
- 11.) 1058: Hsi Ti ¹¹⁴. Bu kiral, ilk Kitan imparatorunun sülâlesine uzaktan mensup Ya-li-ko'nun oğludur ¹¹⁵.

⁹⁹ Liao - shih 4 : 5742 bb.

¹⁰⁰ Liao - shih 9 : 5746 bb.

¹⁰¹ Liao - shih 10 : 5746 cb.

¹⁰² Liao - shih 10 : 5746 da. Ho-shu-nu isyan ettikten sonra vazife başına geçiyor.

¹⁰³ Liao - shih 87 : 5833 da.

¹⁰⁴ Liao - shih 85 : 5832 ab.

¹⁰⁵ Liao - shih 14 : 5750 cb.

¹⁰⁶ Liao - shih 15 : 5752 ba.

¹⁰⁷ Liao - shih 17 : 5754 ca ve Liao - shih 17 : 5754 cb.

¹⁰⁸ Liao - shih 16 : 5753 ba.

¹⁰⁹ Liao - shih 87 : 5833 da, biyografya tam olarak.

¹¹⁰ aynı eser.

¹¹¹ Liao - shih 19 : 5756 cb.

¹¹² Liao - shih 65 : 5812 sa.

¹¹³ Liao - shih 87 : 5833 da.

¹¹⁴ Liao - shih 21 : 5758 ba.

¹¹⁵ Liao - shih 66 : 5812 db.

12.) 1062: Hsi Ma-liu ¹¹⁶

13.) 1063: Hsiao Han-chia-nu. Bu kiral, yukarıda bahsi geçen P'o-lu-en'in ahfadındandır ¹¹⁷.

14.) 1071: Shih-te-nu (yahut Ta-te-nu) ¹¹⁸.

15.) 1082: T'u-kan ¹¹⁹.

16.) 1089: Nieh-ko ¹²⁰.

17.) 1095-9: Hui-li-pu (yahut Hui-li-pao) Hsi kabilesinden ¹²¹.

18.) 1100: T'u-k'ai-ch'i ¹²².

19.) 1117: Hsi Hsia-mo (yahut Hsi Hsia-mai) ¹²³.

20.) 1123: Yukarıda adı geçen Hui-li-pao, kendisini Hsi'lerin müstakil hükümdarı olarak ilân ediyor ve "imparator," unvanını takınıyor. Sekiz ay sonra öldürülüyor. Kendisi bir Hsi'dir; Hsi'lerin T'e-lin adlı bir kırıallarının ahfadındandır. Bu T'e-lin 922 den evvel saltanat sürmüştü ¹²⁴.

21.) 1129: Ma-nu ¹²⁵.

Demek oluyor ki Kitan sarayında Hsi kırıallığı memuriyeti 922 den, en az 1129'a kadar devam etmiştir.

Bu kırıallardan maada, 922 den önceki birkaç kırıalın daha adları bize kadar gelmiştir. Fakat bunların tarihlerini tesbit edecek durumda değiliz. Bu kırıallar şunlardır :

a.) Hsiao-T'a-ho ¹²⁶.

b.) T'e-lin ¹²⁷.

c.) Ch'ü-chu ¹²⁸. — 906 dan sonra garp Hsi'lerinin müstakil kralı.

¹¹⁶ Liao - shih 21 : 5758 ca. Bundan 3 yıl evvel « sağönder » olmuştu (Liao-shih 21 - sa 5758 bb).

¹¹⁷ Liao - shih 96 : 5838 cb-da; 1021 den sonra yüksek mansaplara eriniş ve 1063 te, büyük bir Hsi isyanını bastırılmasında yardım etmiş.

¹¹⁸ Liao - shih 22 : 5759 ba

¹¹⁹ Liao - shih 24 : 5760 ca.

¹²⁰ Liao - shih 25 : 5761 ab.

¹²¹ Liao - shih 26 : 5761 da.

¹²² Liao - shih 26 : 5762 ab.

¹²³ Liao - shih 28 : db ve 29 : 5764 ba ve bb.

¹²⁴ Liao - shih 114 : 5837 da ve Liao - shih 29 : 5764 cb.

¹²⁵ Liao - shih 27 : 5762 db.

¹²⁶ Liao - shih 85 : 5832 ab.

¹²⁷ Liao - shih 114.

¹²⁸ Liao - shih 41 : 5778 cb.

d.) Yeh-lü Hsi-li-chung, ki kiral unvanını değil, yalnız "T'u-li,, unvanını taşımıştır ¹²⁹.

e.) Yeh-lü Ti-la; Yeh-lü Hsia-li-chung'dan sonra gelmiştir; bu da yalnız "T'u-li,, idi ¹³⁰.

f.) Shu-li: buna yalnız "serkerde,, deniyordu ¹³¹.

7

922 ile 1129 arasındaki devirde Hsi'ler hakkında daha neler biliniyor? Elde bulunan, birtakım haberlerdir ki, ben bunları zaman sırasıyla aşağıya yazıyorum :

Daha 926 yılından önce, Hsi'lerin Tieh-la kabilesinde yüksek bir memur olarak Kitan'ların T'u-lü-pu kabilesinden Yeh-lü Yü-wen adında biri zikredilmektedir ¹³². Demek, bir kere daha, Hsi'lerin üst tabakasında bir Kitan görüyoruz. 926 da kiral P'o-lu-en Kitan'ların safında yapılan savaşlarda yararlık gösteriyor ¹³³. 927 de yeniden Hu-sun-Hsi'lere karşı savaşılmıştır; daha evveleri bunlar hakimiyet altına alınmışlardı ¹³⁴. Bu zamanlara doğru, Kitan'ların bir vezirinin ahfadından olan Hsiao sih-wen adında biri, Hsi kiralık teşkilâtında yüksek memurdur ¹³⁵, yani gene bir Kitan. 930 da, Hsi'lerin Tieh-la adlı bir T'u-li'sinin askerî yararlıkları zikredilmektedir. Hangi kabileye mensup olduğu katf olarak bilinmiyor ¹³⁶. 937 de garp Hsi'leri eski anayurtlarına dönmek iznini alıyorlar. Hsi kiral sarayında bu senenin askerî levazımcısı olarak bir Yin-ni-i zikredilmektedir ¹³⁷. 945'te Kitan imparatoru mağlup oluyor ve bir Hsi arabasında kaçıyor ¹³⁸. Bundan Hsi'lerin arabalarının Kitan-larınkinden başka türlü olduğunu kabul etmek lâzım gelir; çünkü aksi takdirde bu ayrıca zikredilemezdi. 969 da, doğuştan bir Hsi olan kiral Ho-sho-nu (Ho-shu-nu) Kitan'larla bir-

¹²⁹ Liao - shih 1 : 5738 ba ve 73 : 5825 ab, bir de 74 : 5825 ba.

¹³⁰ Liao - shih 74 : 5825 ba.

¹³¹ Liao - shih 73 : 5824 ca.

¹³² Liao - shih 74 : 5825 ab.

¹³³ Liao - shih 2 : 5740 ab ve 69 ; 5816 aa.

¹³⁴ Liao - shih 3 : 5740 bb.

¹³⁵ Liao - shih 78 : 5828 bb.

¹³⁶ Liao - shih 3 : 5740 ca.

¹³⁷ Liao - shih 3 : 5741 cb.

¹³⁸ Liao - shih 3 : 5741 bb.

¹³⁹ Liao - shih 4 : 5732 ab.

likte Hopei eyaletinde Çinlilere karşı savaşıyor. 990 da Hsi'lerin yeniden teşkilâtlandırılması hususunda tekliflerde bulunuyor, 995 te yeni bir seferde muvaffakiyetsizliğe uğrayor ¹⁴⁰. 982, Hsi kiral sarayının yüksek bir memuru olan Hsi Wa-li ölüyor ¹⁴¹. İsmine bakılacak olursa bunun bir Hsi olması lâzım gelir. 983 te, esirlerden teşkil edilmiş olan (ve haklarında hiçbir şey bilinmiyen) Sa-li-ko, Yao-chih ve Ju-yüan-kua adlı üç kabile birleştiriliyor. Böylece hepsi birden Sa-li-ko adını taşıyor, Kitan sarayında hizmet görüyor ve İmparatora avda avcı olarak yardım ediyor ¹⁴². Hsi kiral sarayında Ch'en Chao-kun adlı bir adam yaşamaktadır ¹⁴³. 986 da Hsi'lerden birtakım kimseler, Kitan askerleri arasında, bunlarla birlikte gittikçe kuvvetlenen Nü-chen (=Ju-chen, Ju-chih; bugün: Curcen) lere karşı savaşıyorlar ¹⁴⁴. Fakat aynı sene, askerî ümeralarından biri Çinlilere geçiyor ¹⁴⁵. 987 de Hsi'ler yardımcı asker olarak Çinlilere karşı savaşıyorlar ¹⁴⁶. 944 te, yukarıda isimleri geçen Ao-li, To-wei, Mei-chih kabileleri birleşiyorlar ¹⁴⁷. 997 de Hsi kiral sarayının senelik haracı lâğvediliyor ¹⁴⁸. Bunlar, geyik derisi teslim ediyorlar ¹⁴⁹. 1002 de Hsi'lerin kiralık dairesine toprak ve saire hediye ediliyor ¹⁵⁰. 1014 te 700 Hsi ile Çinli, şimal Koranın sınırında Lai-yüan ülkesine yerleştiriliyor ¹⁵¹. 1027 de Kitan imparatorunun Hsiao Liu-shih T'u-lu-ku adında bir hısmı, Hsi ordusunun bazı kısımlarını idare ediyor ¹⁵². 1030 da Hsi kiral sarayında Hsiao A-ku-chen adlı bir adam yüksek bir memurdur ¹⁵³. Aynı zamanda Hsiao Pa-la adında biri de Hsi sarayında T'u-li'dir ¹⁵⁴. 1032 de ise Yeh-lü Han-li Hsi sarayında T'u-li'dir ¹⁵⁵; daha

¹⁴⁰ Liao - shih 85 : 5832 ca, mufassal biyografiya ile birlikte.

¹⁴¹ Liao - shih 9 : 5746 ca.

¹⁴² Liao - shih 33 : 5768 c.

¹⁴³ Liao - shih 81 : 5830 aa.

¹⁴⁴ Liao - shih 11 : 5747 da.

¹⁴⁵ Liao - shih 11 : 5748 aa.

¹⁴⁶ Liao - shih 83 : 5831 aa.

¹⁴⁷ Liao - shih 13 : 5750 aa.

¹⁴⁸ Liao - shih 13 : 5750 bb ve 69 : 5816 da.

¹⁴⁹ Liao - shih 13 : 5750 ba.

¹⁵⁰ Liao - shih 14 : 5750 da.

¹⁵¹ Liao - shih 38 : 5774 ca.

¹⁵² Liao - shih 17 : 5754 aa.

¹⁵³ Liao - shih 17 : 5755 cb.

¹⁵⁴ Liao - shih 88 : 5834 ab.

¹⁵⁵ Liao - shih 89 : 5835 ab

sonraları Yeh-lü T'e-mo adında biri bu mansaba geçmiştir ¹⁵⁶. — 1063 te bir Hsi isyanı vukubuluyor: 2000 Hsi, Kitan imparatorunun sayfiye sarayına, - bir saray isyanı ile alâkalı olmak üzere, hücum ediyor. Bunlar İmparatorun avcılarıydı ¹⁵⁷. — 1064 te, sadık kalmış olan Hsi'lerin Yeh-lü Kuo-san adlı bir T'u-li'si bunlara karşı savaşıyor ¹⁵⁸. Bununla, zikrolunan ayaklanmalar arasında biricik büyük bir isyan olan bu isyan bastırılmışa benziyor. 1075 ten sonra Yeh-lü Ho-lu-sao-ku adında biri, Hsi'lerin T'u-li'sidir ¹⁵⁹. 1114 te 3000 Hsi, Kitan'larla birlikte Nü-chen'lere karşı savaşıyor ¹⁶⁰. 1116 da, 1000 Hsi ve Çinliden mürekkep bir yardımcı ordu zikredilmektedir ¹⁶¹. Az zaman sonra, Yeh-lü A-sih-pao adında biri Hsi'lerin T'u-li'sidir ^{161a}.

Bu kayıtlar gösteriyor ki Hsi'ler, aşağı rütbeden asker ve avcı olarak bir köle hayatı sürüyorlardı. Görüneşe göre bunların garbi Asya saraylarındaki mevkileri buna pek yakındı.

Önderleri ve talf şeflerinden pek az bir kısmı kendi aralarından çıkıyordu; bunların ekserisi Kitan'dı.

Şimdi, Hsi'lerin Önasyada bulunan Türk saraylarına nasıl geldikleri meselesinin açıklanması gerekir. Evvel emirde şunu söylemeliyiz ki Yeh-lü Ta-shih ile beraber Türkistana gelen ve Kara-Kitay devletini kuran 24 kabile arasında Hsi'lerin de bir kabilesi bulunmaktaydı ¹⁶². Devletin mahvinden sonra münferit şahısların köle derekesine düşmüş ve garbi Asyaya gönderilmiş olması pekâlâ mümkündür. Şu var ki Hsi'lerin bu kısmının garbe doğru göçü ancak 1124 ten sonra vuku bulmuştur; halbuki Prof. Fuat Köprülü, Hsi'lerin bu tarihten önce garpta görüldüklerini ispat etmiştir.

Kitan'lara garptan gelen elçiliklere, hediye olarak, garp kiral saraylarında hizmet edecek kölelerin verilmiş olması pek muhtemeldir. Bunu şimdilik isbat etmek mümkün değildir. İsbat edile-

¹⁵⁶ Liao - shih 95 : 5838 aa.

¹⁵⁷ Liao - shih 96 : 5838 bb ve da.

¹⁵⁸ Liao - shih 25 ve 69 : 5817 db.

¹⁵⁹ Liao - shih 94 : 5837 cb.

¹⁶⁰ Liao - shih 27 : 5763 ba.

¹⁶¹ Liao - shih 28 : 5763 cb.

^{161a} Liao - shih 101 : 5841 ca.

¹⁶² Liao - shih 30 = S.5765 cb ve 69 : 5818 bb.

bilen nokta, garptan Kitan'lara müteaddit elçiliklerin gelmiş olmasıdır. Burada, Ta-shih ülkesinin şu elçiliklerini zikr ediyorum. Ta-shih (= Tacik) aslında, Arap hakimiyeti altında bulunan Önasya memleketlerine verilen addır. Bu ad, devletler müstakil olduktan sonra da, sonraları muhafaza olmuştur. 923 te Ta-shih bir elçi heyeti göndermiştir ¹⁶³.

1006 da, Tun-huang (şarki Türkistan) kralı Ta-shih atları ve güzel taşlar getirmiştir ¹⁶⁴.

1020 de Ta-shih yeniden bir elçi heyeti göndermiştir. Hediyeler arasında filler de vardı. Ta-shih kralı, oğlu Shan-ko ile evlendirmek üzere bir Kitan prensesinin verilmesini rica etmiştir ¹⁶⁵. 1021 de ikinci bir defa rica ettikten sonra Ko-lao adlı bir kız, prenses mertebesine yükseltilmiş ve Ta-shih'lere gönderilmiştir ¹⁶⁶. Kitan'larda daha sonraları da bir müddet bir Ta-shih kral sarayı bulunuyordu ¹⁶⁷. Bunun adı, Hsi kral sarayının adının aynıdır; birtakım Ta-shih'lerin Kitan'lar nezdinde aşağıca mevkide bulduklarını kabul etmek gerekir. Bu Ta-shih kral sarayından maada, Önasya ve Ortaasya devletlerinin daha bir takım "kral saray"ları burada bulunuyordu. Bu müstakil devletlerin tebarı Kitan'lar nezdinde yarı köle durumunda idilerse, buna mukabil Kitan'lara ve dolayısıyla Hsi'lere mensup kimselerin de Önasya saraylarında buna benzer mevkilerde bulunmuş olmaları kabul olunabilir. Bununla, Çin kaynak malzemesi, Profesör Fuad Köprülü'nün toplamış olduğu garba ait malzemeye ilâve olmaktadır. Netice olarak şunları ileri sürebiliriz: a) Hsi'ler, 10 uncu asrın başlangıçlarına kadar hemen hemen müstakil kalmış, arasıra Çin hakimiyeti altına girmiş, Moğollara mensup bir kavimdir. b) Hsi'ler 10 uncu asırdan itibaren Kitan'ların hakimiyeti altına girmişler ve kâh şahıslara ait köle, kâh bazı Kitan kabilelerine bağlı yardımcı asker, kâh Kitan sarayında avcı kıtası olarak yaşamışlardır. Kendilerine mahsus bir teşkilâtları vardır; ancak, bu teşkilâtın önderleri ekseriya Kitan'lardır. c) bu tarihten itibaren Hsi'ler Önasya da Kay adı altında

¹⁶³ Liao - shih 2 : 5739 db ve 70 : 5818 eb. Sonuncu vesika, elçiliğin 924 te vuku bulunduğunu iddea ediyor.

¹⁶⁴ Liao - shih 14 : 5751 ab ve 70 : 5818 da.

¹⁶⁵ Liao - shih 16 : ve 70 : 5820 ba.

¹⁶⁶ Liao - shih 16 ve 70 : 5820 ba.

¹⁶⁷ Liao - shih 46 : 5792 aa.

pek müşabih durumlarda görüldüklerinden, Kitan'ların Önasya saraylarının gönderdikleri elçiliklere büyücek Hsi köle gurupları vermiş olduklarını kabul etmek gerekir. Bunların, garp kaynaklarında yeniden zikredildiklerini görüyoruz. d) 12 inci asırda Hsi'lerden bazı kısımlar Kara-Kitay devletine göçüyorlar. Sonraları Türk saraylarında bulunan Hsi kölelerinin bunlardan neşet etmiş olmaları mümkündür. e) Çin kaynaklarında Hsi=Kay'lar, Türk olan Kay'lardan keskin surette ayrılmaktadırlar. Bir tasvirini verdiğimiz tarihi durumdan da anlaşılacağına göre, kudretli Türk kabilesinin, köleleşmiş Kay'lardan neşet etmiş olması kolay kolay tasavvur edilemez.

Ek : I

ONGUT'LAR HAKKINDA MÜLÂHAZALAR.

Profesör Abdülkadir İnan, "Çin'in şimal Komşuları,, adlı kitabının 183 üncü sayfasında Ongut'lara Moğol demiş olduğuma işaret etmektedir¹⁶⁸. Bu ancak şu bakımdan doğrudur ki, benim eserimde bahse mevzu listeyi tanzimde esas tuttuğum Çinliler, (Wang-ku yahut Wang-ku-pu gibi bir Çinli adla adlanan) Ongut'ları, Moğol kabileleri arasında saymaktadırlar. Bu tesbit işinde, kendi araştırmalarının bir neticesi karşısında değiliz. Araştırmalarım, başka bir yöne işaret etmektedir. Ch'ien Ta-hsi Moğol kabile ve klan'ları hakkında Çince bir araştırma (Erh-shih-wu-shih pu-pien Cilt 7, sa 8314 te çıkmıştır) Ongut'lar hakkında şöyle demektedir : "Ongut'ların kendileri, Şimal Şansi'de Yen-men mın-takasında askerî kumandanın ahfadı olduklarını iddea etmektedirler. İlk cedleri Pu-kuo, kabile reisi idi. Sonraları, A-la-wu-sih T'i-chi-hu-li (= Alakuş-tegit-kuri), T'ai-tsu (Cengiz) ile dostça münasebetler idame ettirmiştir; hatta T'ai-tsu bir kızını ona vermiştir. Bunlar (yani Ongut'lar) Tarih eserlerinde "Beyaz Tatar,, (Pai-ta-ta) diye adlandırılan kimselerdir.,,

Ongut'ların Beyaz Tatar'larla aynı olması keyfiyeti, şimdiye kadar, Bretschneider (Mediaeval Researches I, 212), Pelliot ve başka araştırmacılar tarafından iddea edilmiştir. Cengiz'in bir kızıyla evlenmekte bahse mevzu olan, Alakuş'un oğlu Po-yao-ho'-

¹⁶⁸ Belleten, Sayı 31, Sa. 456.

dur. Bu, Cengiz'in kızı A-la-hai pieh-chi adlı prensesle evlenmiştir. Kendisi ile babası, Cengiz'in kendilerine tevcih ettiği Kırıl (wang) unvanını taşırlardı.

Beyaz Tatarlar, bir kere Kitan'ların tarihinde zikr edilmektedirler. Karakitai devletinin müessisi, ülkelerinden geçmiş ve onlardan 400 at, 20 deve, sonra, birkaç koyun, hediye olarak almır (Liao-shih 30 = sa. 5765 bb; sonra, kısa olarak Liao-shih 69.)

Moğollar, gerçekten, Prof. A. İnan'ın tesbit etmiş olduğu gibi, (Belleten No. 31, sa. 453) 4 gurupa ayrılıyorlardı: asıl Moğollar, Sê-mu'lar yani yardımcı kavimler, ki çok erken Moğollarla birleşmişler, Şimal Çinlileri ve Cenup Çinlileri. Sê-mu'ların en eski listesi Cho-keng-lu (Fasıl 1) da bulunmaktadır. Burada 31 isim vardır, fakat bunlar biraz yakından inçelenirse sayıları aşağı yukarı 20 ye iner (karşılaştırınız: Meng Ssu-ming: Social classes in China under the Yuan dynasty, sa. 28-9, Peking 1938; Çince). Bu Sê-mu'lar arasında Nai-man'lar, Uygur'lar, Hui-hui-ler (müslümanlar), A-erh-hun'lar ve başka birtakım kabileler bulunmaktadır ki, bunlardan bir kısmı-hepsi değil-muhakkak Türktü. Fakat aralarında Ongut'lar yoktur. Asıl Moğollar, Cho-keng-lu'ya bakılırsa, 72 kabileden ibaretmiş. Bu adet de aşağı indirilebiliyor; öyle ki yukarıda adı geçen Ch'ien Ta-hsi 42 tane, Moğol Devrinin yeni Vekayinameleri'nin müellifi (Hsin Yüan-shih, Fasıl 28 = sa. 6651 da-b) 48 tane saymaktadır. Ch'ien, Ongut'ları zikr ediyor ve bunların "Beyaz Tatarlar,, olduğunu söylüyor; "Yeni Vekayinameler,, onları zikr etmemekte, fakat "Beyaz Tatar,, lardan uzun uzadıya bahs etmektedir. "Yeni Vekayinamelere,, göre asıl Moğollar da 4 talî gurupa ayrılmaktadırlar: a.) en eski kabileler (20), b.) siyah Tatarlar (9), c.) beyaz Tatarlar (15), d.) vahşi Tatarlar (4). Bu kaynağa göre beyaz Tatar kabileleri şunlardır:

- 1) Cha-la-erh (Calayır)
- 2) Su-wei-i-t'ê (yahut: Su-ni-t'ê, Sunit)
- 3) T'a-ta-erh (Tatar)
- 4) Mieh-erh-ch'i-t'ê (Merkit)
- 5) Kuo-erh-lu-wu (yahut: To-lu-po-t'ê, Dörbet)
- 6) Wei-la-t'ê (Oirat)
- 7) Pei-ko-lin (yahut: Mei-lin)
- 8) Pu-erh-ku-t'ê yahut: Pei-erh-hu-t'ê
- 9) Hu-li

10 T'u-kuan-la-sih (8-10 sonradan birleşip bir tek kabile teşkil etmiştir.)

11) T'u-ma-t'ê (Tümet)

12) Pu-erh-hsia - chin

13) Ko-erh-mou-chin

14) Hu-erh-han

15) Sai-ha-i-t'ê

Bunlardan Calayırlar 10 talı kabileye, Sunit'ler 2, Tatarlar (yani asıl hakikî beyaz Tatarlar) 6, Merkit'ler 4, Oirat'lar 5 kabileye ayrılmaktadırlar. Zikredilen bu 15 kabileden hiçbirinin Ongut'larla aynı olduklarını ileri sürmek mümkün değildir. Fakat bütün beyaz Tatar'ların Ongut'larla aynı olduğu kabul edilince, o zaman Ongut'lar Calayır'lara, Sunit'lere, Merkit'lere, Dörbet'lere ve bütün ötekilere tekabül ederler; fakat bu da imkânsız görünmektedir. Bir hal çaresi, Eski Moğol Vekayinamelelerinde (Yüan-shih, fasıl 118 = sa 6420 aa) bulunan Alakuş'un tercümeyle haliyle yeni Vekayinameler (Fasıl 116 = 6856 da) deki tercümeyle hali karşılaştırmakla elde edilir.

“Eski Vekayinameler,, tercümeyle, i hale şöyle başlamaktadır: “Alakuş-tekit kuri Ongut kabilesinden (Wang-ku) bir adamdı. Sülâlesi Yen-men'li Sha-t'o'lardan iştikak ettirilmektedir. Ceddi, kendisinden on batın evvel kabile reisi idi. Chin (Curcen) devrinde Ch'an dağı, şimalle cenubu ayıran bir sınır ülke idi. Alakuş-tekit-kuri *bir* ordu ile bu mühim geçidi tutmakta idi. O zamanlar şimal-garpta Naiman adlı bir devlet vardı.”

Çok daha mufassal olan “Yeni Vekayinâmeler,, de bu hususta şu izahat vardır: “Alakuş-tekit kuri, Ongut'lar kabilesinin serkerdesi idi. Moğolcada bir Han'ın oğluna Tekit (t'i-chi), yahut Tegin (ti'-chin) derler. Bir kaç kabilenin birden başı olan serkerdeye, Kuri (Hu-li) derler. Alakuş'un adı işte buradan gelmektedir. Ongut'lar (Wang-ku) beyaz Tatarların 15 kabilesinden birini teşkil etmekteydiler. İlk zamanlarda adları, Pu-erh-ku-t'ê, yahut da Pei-erh-hu-t'ê (Burgut?) idi. Kitan'lar onlara Wu-erh-ku derlerdi. Bunlar, Kitan'lara karşı birkaç kere isyan etmiş ve birkaç kere isyanları bastırılmıştır. Sonraları, Chin (Curcen) 'lere tâbi olmuş ve şimali garbi ülkesinden Chao-t'ao merkezine bağlı bulunmuşlardır. Ta-ting devrinden sonra (1161-1189) şimal kabileleri yavaş yavaş kuvvet kazanmışlardır, Chin'lerde, Ch'an dağı,

şimal ile cenubu ayıran sınırdı. Wu-lu-ku (Ongut) kabilesinin 4000 çadırı vardı; bu kabile bir sınır geçidinde yaşar ve geriye doğru bir dağla muhafaza edilmişti. Bilâhere Moğollar sınır duvarına Yang-ku demişlerdir ki, bu ad daha sonra bozularak Wang-ku şekline sokulmuştur. Cengiz, Wang hanını mahvettiği zaman, T'ai-yang Hanı, Nayman'lardan korkmağa başladı.,,

Bu sözlere nazaran, Ongut'lar, eski Pu-erh-ku-t'ê (Burgut?) lardır, yani beyaz Tatarların 8 inci kabilesi.-Kitan'ların vekayinâmeleri (Liao-shih) bunları, Wu-erh-ku adı altında değil, Wu-ku olarak zikretmektedir. Daha 900 yılından itibaren Kitan'lar onlarla savaşmakta, ve onları mağlup etmekte, haraç almakta, onlar tekrar baş kaldırıncaya savaşmaktadır. Karakitay devleti müessesinin geçtiği memleketler arasında Wu-ku-li'lerin bir kabilesi de zikredilmektedir (Liao-shih 30 ve 69).; fakat bu noktada, Wu-ku-li ile Wu-ku'nun aynı olup olmadığı keyfiyeti şüphelidir (karşılaştırınız: Brettschn. I, 213), zira Wu-ku-li'ler biraz sonra Curcen'lerin bir kabilesi olarak meydana çıkmaktadırlar (Chin-shih 24=S. 5910 b). Fakat "Yeni Moğol Vekayinâmeleri,, müellifi, her iki adın aynı olduğu fikrindedir. Zira, burcen'ler altındaki Ongut'ların ikâmet yerleri hakkında söylediklerinin aynıını, Curcen'lerin vekayinâmeleri de (Chin-shih, zikredilen eser) Wu-ku-li'ler hakkında söylemekte olup, bu sonuncu vekayinâmeler, onun her halde kaynağı olsa gerek.

Wu-ku'larla Wu-ku-li'lerin aynı olduğu kabul edildiği takdirde, Ongut'ların da Karakitaylarla birlikte Türkistan'a gelmiş olmaları muhtemeldir. O zaman belki bunların Borqut'larla aynı olduğu iddia edilebilir. Borqut'lar Z. V. Togan'ın fikrine göre, 17 inci asırda Türkistan'a zikr edilen bir Üzbek kabilesidir. Çince'de Borqut, pekâlâ şu transkripsiyon'la verilebilir: Pei-erh-hu-t'ê. Diğer târaftan, Z. V. Togan'ın fikrine göre bugün Üzbekler arasında bir Burqut kabilesi vardır.

Bu aynıyet iddiaları, ki tamamen şüpheli mahiyettedirler, doğru çıkarsa, Ongutlar için Türktürler denilebilir. Bu tahmin, şu nokta yüzünden de kuvvet bulmaktadır. Ongut'ların kendileri Türk olduklarında şüphe olmuyan Sha-t'o'lardan geldiklerini iddia etmektedirler. Hiç olmazsa onların arasında yaşadıkları muhakkaktır.

Bu küçük not, Ongut'lar meselesini etraflıca halledemez. Çince kaynak malzemesi mefkut olduğundan, bu meseleyi daha ileri-

ye götürmeme imkân yoktur. Şimdilik, netice olarak şunlar tesbit edilebilir: Ongut'ların asıl adları Burgut (Borqut, Burqut) tur. Fakat bunlara protomoğol olan Kitan'lar Ongut (Wu-ku; Wu-erh-ku *değil*), asıl Moğollar da Ongut (Wang-ku-Yang-ku) demişlerdir. Ongut'lar ilk defa olarak Milâdi 900 den önce görünmüşlerdir. Türk Sha-t'o'larla birlikte Kitan'lar tarafından hâkimiyet altına alınmışlardır. Bir müddet Curcen'lere tabi olmuşlar ve sonra, „beyaz Tatar„ların bir kabilesi olarak “Moğol„lardan sayılmışlardır. Görünüşe bakılırsa, bunlardan bazı kısımlar, Karakitay'larla beraber garbi Türkistan'a geçmiş, oradaki Borqut yahut Burqut'lar bunlardan neşet etmiş olacaklardır.
